

Philosophy and Theology
Философия и богословие

ХРИСТИЯНСКИЯТ ЕКЗИСТЕНЦИАЛИЗЪМ НА СЪОРЕН КИРКЕГОР И НЕГОВИТЕ ОТРАЖЕНИЯ В РУСКАТА РЕЛИГИОЗНА ФИЛОСОФИЯ. ЛЕВ ШЕСТОВ И НИКОЛАЙ БЕРДЯЕВ

Костадин Нушев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Християнската философия на Киркегор става известна в средите на руските мислители в края на XIX и началото на XX век и постепенно придобива важно значение за оформянето на религиозния тип философска мисъл, която се развива в рамките на направлението на екзистенциализма. В доклада се прави опит за проследяване на влиянието на религиозните мотиви в екзистенциалната философия на Съорен Киркегор върху мисловния свят и проблематиката на двама от водещите представители на руската религиозна философия през XX век – Лев Шестов и Николай Бердяев.

Keywords: Christian philosophy, existentialism, Russian religious philosophy

Съорен Киркегор (Søren Kierkegaard) (1813 – 1855) е християнски философ, теолог и писател, считан от мнозина за баща и родоначалник на екзистенциалната философия. Той е един от най-плодотворните и изтъкнати датски мислители и писатели. Съвсем заслужено неговото име се нарежда сред най-ярките имена на представителите на *Златния век* в културата на Дания. Философските и богословски съчинения на Киркегор обаче, и въобще цялото му литературно творчество, са изключително важни не само за датската литература – за националната философска и интелектуална традиция, но също така те имат особено значение и за общоевропейската философия и за модерната християнска теология като цяло.

1. Кратки биографични данни

Животът на Киркегор е наситен с духовни търсения и дълбоки религиозни преживявания, които се отразяват в неговото философско творчество. Той е роден на 5 май 1813 година в Копенхаген, столицата на Дания, и е най-малкото от седемте деца в семейството на Михаел Педерсен Киркегор. Бащата на младия Съорен оказва силно влияние при неговото възпитание, тъй като притежава остър ум, будно съзнание и бил с добри религиозни познания. Той имал успех в

търговията, благодарение на което най-малкият му син получава възможността да учи и да придобие добро образование, като получи спокойствие и възможност да се занимава с интелектуална и философска дейност, без да му се налага да се бори сам за своята прехрана. Тази житейска ситуация, както и особените отношения между баща и син са една от отправните точки във философстването на Киркегор. Той не се задоволява с някакъв еснафски или буржоазен бит и по никакъв начин не може да се каже, че е типичен представител на бюргерското съсловие на XIX век. Семейните отношения и личната връзка с баща му, от своя страна, дават стимул на много от религиозно-философските размисли и сюжети в творчеството на Киркегор, сред които са темите за вярата, угризенията на съвестта и етическата проблематика за личната вина пред Бога и ближните.

Бащата на Киркегор – Михаел Педерсен, бил набожен човек и страдал от убеждението, че е съгрешил пред Бога и е предизвикал Божия гняв, тъй като жена му била забременяла преди официалното сключване на брак. Поради тази причина той се измъчвал от чувството на вина и вярвал, че го преследва проклетие и нито едно от децата му няма да получи Божието благословение и да надживее Христовата възраст. Понятието за грях и свързаните с него религиозни и нравствени преживявания били едно от първите неща, които децата в семейството научили. По-късно в своите богословски и философски размисления Киркегор се връща много често към тази тема и изследва връзката между страха, греха, отчаянието и вярата в Бога като средство за придобиване на надежда и благословение в живота на отделната личност. За майката на Сьорен Киркегор – Ан, се знае малко, защото философът рядко я споменава, но безспорно е според изследователите на неговия живот, че тя също оказва влияние върху някои от по-късните му произведения.

През 1821 година Сьорен Киркегор постъпва в елитно частно училище, където се проявяват неговата необикновена интелигентност и философски дарования. През 1831 година той започва да учи теология и има намерението да стане пастор. През този период се потапя дълбоко в проблемите на християнството – на теологията и религията, като пише множество литературни и философски изследвания и започва да публикува свои статии. Въпреки близките отношения със своя баща за известен период двамата са в обтегнати отношения и дори в конфликт. Михаел Педерсен умира на 9 август 1838 година, а смъртта му оставя силен отпечатък върху младия Киркегор. Неговото последно желание също е най-малкият му син да стане пастор. Връзката с бащата, дълбокият размисъл върху неговото предсмъртно желание и своеобразно завещание го карат да обмисля тези теми в светлината на библейските сюжети и да търси религиозните им проекции в своя живот и духовен път.

През май на 1837 година Сьорен Киркегор среща Регине Олсен и се влюбва в нея. Три години по-късно той ѝ предлага брак. Двамата се сгодяват, но

скоро Киркегор е обхванат от сериозни терзания и колебания, като започва да мисли дали може да я направи щастлива, дали тя може да разбере неговите идеи и дали е било правилно да я допусне толкова близо до себе си, като я запознае със своя вътрешен свят. През 1841 годежът е разтрогнат и тя му връща годежния пръстен. По-късно тя се жени за видния държавен служител Йохан Фредерик Шлегел (не става въпрос за философа), който става управител на датската част на Западна Индия, но чувствата ѝ към Киркегор се запазват. Тя се завръща оттам едва след смъртта му.

През 1841 година Киркегор получава магистърска степен, като защитава своята известна теза за Сократовата философия и „Понятието за иронията“. След това започва да пише своите зрели богословски и философски изследвания, които са оформени като проповеди, есета или теологически изследвания върху основни доктринални въпроси на християнската вяра. През този период философът си води и подробни дневници, в които разкрива дълбоките душевни терзания и интелектуални търсения, които постоянно носи дълбоко у себе си и на които постепенно придава задълбочена и завършена философска трактовка и обосновка. От този дълбоко съкровен размисъл на вярващата душа, който рефлектира върху духовните измерения на вярата, върху страданието и отчаянието, върху страха на човека пред Бога или метафизическия ужас, свързан със смъртта, се ражда нов тип екзистенциална философия, която взима насериозно вътрешния духовен свят на субекта и без да изпада в сантиментализъм или субективизъм, поставя по нов начин класическите философски проблеми за смисъла на живота и съдбата на човека в този свят.

Сьорен Киркегор умира на 11 ноември 1855 година от грипна епидемия в болницата „Фредерикс“ в Копенхаген. Погребан е в църквата „Дева Мария“.

2. Християнският екзистенциализъм на Киркегор

В своето философско мислене Киркегор е оригинален и неординарен, често пъти е бунтар и неспокоен дух. Той не приема лицемерието на заобикалящото го общество и особено го отблъсква лицемерното религиозно благочестие, буржоазно еснафство и дребнавост на тогавашните нрави. Сьорен Киркегор е ревностен християнин и блестящ теолог, но в своето богословско творчество и философски търсения той твърдо се противопоставя както на господстващите норми на либералното протестантство на XIX век и на рационализма на тогавашната философия, свързана с немския идеализъм, така и на установените порядки в официалната лутеранска църква на Дания. Ако в ранните си творби той се ангажира по-непосредствено с критика на Хегеловата философия, то по-късно се занимава изключително с проблематиката на християнската вяра и изобличава по-специално фалша и лицемерието на официалните представители на църквата и религиозните порядки в обществото. Според него християнството, под влиянието на господстващата рационалис-

тическа философия на времето, се е превърнало в някаква религиозна рутина и е изгубило същинската духовна сила на вярата и спасителното упование на надеждата.

Независимо от тази критика на официалната църковна теология или на религиозните форми на благочестие в тогавашното общество, в своите дълбоки основания екзистенциалната философия на Сьорен Киркегор е християнска по своя дух и характер и това личи особено силно от значението, което той отдава на вярата в Бога и на личния избор в живота на човека, който е мотивиран от тази вяра. На вярата, в библейския смисъл на думата, Киркегор гледа като на духовна сила, която избавя човека от греха, дава му праведност и свобода, а надеждата той възприема като средство за упование и спасение на отделната личност. Вярата той разбира по класическия новозаветен начин, описан от апостол Павел, и нагледно илюстрира с примера на бащата на всички вярващи Авраам. Вярата и надеждата в Бога според датския мислител са път за придобиване на мъжество и истинска свобода пред лицето на страха, страданието и болката, които съпътстват човешкия живот и са неотменна участ на всеки човек в тукашния свят. Във философията на Киркегор се преплитат по интересен и уникален начин християнската традиция на вярата и теологията на лутеранството с проникновеното лично търсене на истината чрез критика на тогавашната модерна философия на разума.

В своята критика на теологичните доктрини и религиозни практики на своето време той нанася тежки удари на датската църква, особено през последните години от живота си. Но въпреки това голяма част от философските му занимания и размишления са насочени именно към въпросите на вярата и към обсъждането и разрешаването на различни религиозни и теологични проблеми. Сред тях най-важните са за същността и значението на вярата в живота на отделния човек, за отношението между вярата и разума по пътя на познанието на истината, значението на вярата за придобиване на праведност и съгласуване на човешката воля с Божията воля, въпросите на религиозния страх и мистичния трепет пред Бога, за страданието, отчаянието и надеждата. Всички тези въпроси на личната вяра Киркегор разглежда изключително задълбочено и критично, като ги третира не само в светлината на отношението на институцията на християнската църква към тях, но най-вече като ги осмисля през призмата на етичните норми и нравствените истини на християнството, което определя личния избор на вярващия човек. Основното, което интересува и вълнува датския мислител като теолог и философ, е отношението към тези истини на вярата от гледна точка на съзнанието на отделния човек. Затова той разглежда тези въпроси на вярата и духовния опит през призмата на психологическите преживявания – въз основа на християнските чувства и емоции на вярващия човек. Много от произведенията му са написани под различни псевдоними и в тях се представят различни становища и гледни точки. При-

мер за тази вътрешна динамика и диалогичност на гледните точки е първото по-крупно съчинение на Киркегор „Или-или“. Тук той представя различните стадии на духовното израстване на човека като личност и форми на екзистенция – естетическа, етическа и религиозна, като приканва читателите да размишляват сами или ги оставя сами да открият смисъла на неговите творби (Магрейл, 2003: 727 – 733).

За своя живот Киркегор казва, че е бил едно от големите и незначителни страдания, което, макар и за другите да е изглеждало като привидно или като суета, за него самия е било нещо дълбоко и определящо. Той е бил отдаден и на естетиката, и на естетическото преживяване, на които е посветил прекрасни страници в своите дневници и произведения, но е подходил с невероятна страст и към философията и с истинска отдаденост към вярата. За него естетическото преживяване, основано върху наслаждението, е по-неангажиращо като проява на човешката екзистенция, докато етиката и религията, които са тясно свързани помежду си, изискват усилие на волята, съзнателен избор и решения, които обвързват и ангажират изцяло човешката личност.

На насладата и наслаждението, като естетическа форма на екзистенция, Киркегор обръща внимание в някои от по-ранните си произведения. Това според него е едно по-фриволно и радостно съществуване, без да бъдат налични усилието на волята за взимане на решение и без драматизма на трудния етически избор, който определя характера и ценностните измерения на човешкото съществуване.

Философията на Киркегор, която се стреми да открие автентичната екзистенция на човека, като акцентира върху вярата („Въдворение в християнството“), анализира страха пред смъртта и отчаянието („Понятието страх“ и „Болка за умиране“), душевната болката и ужаса от страданието, при все това не е основана върху никакви меланхолични настроения и песимистични субективни нагласи. В своите дълбинни основи и духовни основания тя не е песимистична или нихилистична философия, а по-скоро се основава върху сериозен размисъл за драматизма на духовната борба в житейския път на отделната личност и върху трагизма на човешкото съществуване пред лицето на страданието, страха и самотата на човека в този свят (Станков, 2008: 560).

Темите за страданието, самотата и отчаянието, за страха и ужаса пред смъртта и за вярата в Бога и упованието в Него са тези важни и определящи човешки състояния и екзистенциални ситуации, от които Киркегор съумява да изведе основополагащи изводи за духовната съдба на човека и да формулира основните въпроси на човешкото съществуване. На тези теми са посветени едни от най-важните философски и богословски съчинения на датския мислител – „Страх и трепет“, „Понятието страх“, „Философски трохи“, „Болка за умиране“, „Въдворение в християнството“ и други.

Киркегор в началото пише с псевдоними, а по-късно се отказва от този литературен похват. Той използва като псевдоним за някои от своите съчинения името на Йоханес Климакус, което препраща към личността на св. Йоан Синайски – духовен отец и църковен учител от VII век и автор на книгата „Климакс“ („Лествица“), а по-късно и Анти-Климакус.

3. Философията на Киркегор и руската религиозна мисъл

Християнската екзистенциална философия на Сьорен Киркегор и нейните основни теми импонират изключително много и на представителите на руската религиозна философия от края на XIX и началото на XX век. Тази философия се заражда по същото време и успоредно с екзистенциализма на Киркегор и има сходни търсения и отправни точки. На първо място, това е усилието за удържане на плодотворната връзка между вярата и разума като основни принципи на християнската философия, а на второ място – критиката към философията на Хегел и абстрактният рационализъм на западната модерна европейска философия.

Връзката между руската религиозна философия и християнския екзистенциализъм на Киркегор може да се търси именно в търсенето на единство и цялостност на познанието и живота чрез синтез между религията и науката и вярата и разума по пътя на познанието на истината. Много от мотивите на славянофилите – особено у Киреевски (вярата и разумът в гносеологическата сфера), творчеството на Достоевски (свободата, страданието и вината) и религиозната мисъл на Владимир Соловьев се доближават до основните теми и духовните търсения на християнската философия на Киркегор. Затова и представителите на руската религиозна философия откриват в екзистенциализма на Киркегор много сходни и общочовешки проблеми и намират духовно проникновени отговори на универсалните въпроси на философията, която според тях трябва да бъде преди всичко път към истината и средство за същинското и пълноценно човешко съществуване.

По своята значимост за руската религиозна философия Киркегор се доближава изключително много до фигурата на Достоевски, който също като него има сходни търсения и близка съдба. Тази връзка между Киркегор и Достоевски е отбелязана неслучайно и от Лев Шестов в неговата забележителна книга „Киркегор и екзистенциалната философия“ (Долгушин, Цыплаков, 2011: 101 – 117).

Макар руските мислители да откриват сравнително по-късно християнската философия на Киркегор, те виждат в нея именно нещо много сходно и близко до творчеството на Достоевски и затова отдават на този християнски екзистенциализъм в по-ново време – през 30-години на XX век, именно подобно значение и роля за духовните търсения и на самата руска религиозна философия. Въпросите за вярата и неверието във века на рационализма, за разума и щастието, за свободата на личността и кризата на хуманизма, за

страданието и трагизма на човешкото съществуване, а така също и усетът към съдбата на отделния човек и неговата конкретна екзистенциална ситуация, са общи и за Киркегор, и за Достоевски и по този начин двамата големи християнски мислители се превръщат по естествен начин в идейни вдъхновители и духовни авторитети за представителите на руската религиозна философска мисъл. На тази връзка между Киркегор и Достоевски обръщат специално внимание и Лев Шестов и Николай Бердяев. Според Бердяев Киркегор е един от най-великите психолози, който се нарежда до големите творци на XIX век, сред които са Достоевски, Ницше и Ибсен, които чрез своето задълбочено изследване на човека и неговите духовни търсения са довели до същински обрат в модерната философия (Бердяев, 2003).

3.1. Лев Шестов и Киркегор

В своята книга „Киркегор и екзистенциалната философия“ Лев Шестов определя Киркегор и Достоевски като „двата най-забележителни мислители на XIX век“ и дори нарича Достоевски „двойник“ на Киркегор. Това е така според Шестов, защото и у двамата може да се види като важна задача на живота борбата за преодоляване на „онзи мисловен ред, който Хегеловата философия въплъщава в себе си“.

Според Лев Шестов „Киркегор на младини бил страстен поклонник на Хегел и едва след като по волята на съдбата се почувствал изцяло във властта на тази необходимост, към която алчно се стремял неговият разум, той разбрал дълбочината и потресаващия смисъл на библейския разказ за падението на човека. Това е размяна на вяра или подмяна на вярата, която определя отношението на тварите към Твореца и свидетелства за неограничената от нищо свобода и безкрайни възможности, срещу знание, което е робска зависимост от мъртви и умъртвяващи вечни принципи. Тогава според Л. Шестов Киркегор почувствал, че начало на философията не е удивлението, както учели гърците, а отчаянието. Отчаянието, което кара човека да извика към Бога от дълбините на своята душа“. Според интерпретацията на Шестов „Киркегор, който бил възпитан във философията на Хегел, изведнъж почувствал, че в нея се крие предателска, съдбова лъжа и страшна съблазън, и побягнал от знаменития мислител и велик учен към непрофесионалния философ – библейския праведник и страдалец Йов“.

Затова и според Шестов Киркегор нарича своята философия екзистенциална, в противоположност на умозрителната и спекулативна философия на разума. Това е философия, която носи на човека не „разбиране“, а живот. В този пункт от своята интерпретация Шестов противопоставя рязко вярата на разума и знанието и тълкува това като изява на своето виждане за библейския смисъл на грехопадението. При грехопадението на човека, описано в библейския разказ, според Шестов е настъпила именно подмяна на вярата

с рационалното знание – с гносиса, който отворил очите на човека за „обективното знание“. Именно „обективността“ на тази философия на разума, по който път човекът бил съблазнен да тръгне, е рационалната философия на древните гърци и на модерния рационализъм и тази „обективност“ е най-големият порок на философията на разума. Затова според Шестов Киркегор избягал от Хегел при Йов, а от Йов преминал към вярата на Авраам, а не към философията на разума. Разумът търси знание, а вярата не търси оправдание чрез разума. Вярата води човека към спасение. Чудото на спасението и избавлението на човека от властта на греха и страха е постижимо чрез вярата, а не чрез разума. Затова именно в образа на Йов, който възплава смиренито, търпението и вярата, чрез които се превъзможват страданиято и отчаянието чрез упование в Бога, Киркегор намира друг път за търсене на истината – път, при който философията тръгва от страданиято, плача и риданието, а не ги отхвърля за сметка на разума. В своята философия Лев Шестов противопоставя знанието и разума на вярата. Според него „знанието е готовност да се приеме за истина това, което изглежда самоочевидно, т.е. това, което виждат очите на разума, които са се отворили след падението на човека“. Затова според този мислител знанието на разума неизбежно води човека към отчаяние и гибел (Шестов, 1993).

3.2. Николай Бердяев за философията на Сьорен Киркегор

Киркегор е определян многократно от Николай Бердяев като един от най-значителните европейски философи на XIX век, чието наследство е продължено от екзистенциалистите на XX век. В много от своите книги, като „Предназначението на човека“, „За робството и свободата на човека“ и „Екзистенциална диалектика на божественото и човешкото“, Бердяев определя Киркегор като изключително добър психолог и като задълбочен и проникновен мислител, който изследва духовните дълбини на човешкото съществуване през призмата на страданиято, на различните видове страх и на дълбокото безпокойство на душата, които разкриват най-съкровенията преживявания и стремления на човешката личност. Тези духовни състояния и преживявания датският мислител изследва не само от чисто психологическата им страна, а успява да ги види и улови в тяхната съкровена духовна дълбочина и да превърне философския размисъл за тях в източник на познание за човешкото съществуване и проникновение за съдбата на конкретната личност (Бердяев, 2003).

Във философията на Бердяев християнският екзистенциализъм на Киркегор се интерпретира в една подчертано персоналистична насока. Според някои от изследователите именно в християнския персонализъм на Николай Бердяев се открива и едно от най-ярките превъплъщения на екзистенциализма на Киркегор в рамките на руската религиозна философия (Бердяев, 1992).

Особено настойчиво Николай Бердяев акцентира върху понятието за страха и ужаса, които Киркегор превръща в основен източник за своята екзистенциална философия. Този вид страх, за който говори Киркегор, според Бердяев в руската философска мисъл следва да се предаде по-скоро с понятието ужас. Това не е обикновеният страх, а по-скоро духовно и религиозно преживяване на метафизичен ужас – страх пред лицето на смъртта, на небитието или на нищото. Тези духовни състояния и преживявания, в които човекът се изправя пред границите на своето съществуване, Киркегор разглежда като определящи за човешката духовна участ и характерни преживявания за човешката личност. В тези състояния, специфични за човешкото съществуване, отделната личност се изправя пред съдбовните въпроси за смисъла на своя живот, за смисъла на страданието и придобива духовна сила и решимост да се обърне към Бога. Този страх и ужас, за който говори Киркегор, са свързани и със страданието. Само страдащият човек се обръща в своето безсилие и страх към Бога и може да намери чрез несигурността на своето съществуване пътя към надеждата и упованието в една абсолютна и безусловна духовна опора, каквато е Бог.

Заслугата на Киркегор за откриването и очертаването на основните проблеми на тази нова екзистенциална философия според Бердяев е именно в това превъзможване на рационализма и разкриването на пълнотата на човешката личност като субект не само на познанието и философстването, но и на цялостната духовна участ, която обхваща съзнанието и съществото на конкретния индивид изцяло. Човекът започва да философства истински и да проблематизира своята екзистенция едва когато се изправи пред неумолимия въпрос за смъртта и изпита особения и несравним с нищо метафизичен страх пред небитието. Този страх, който според Бердяев е особен вид метафизичен усет за небитието, ужас от разкриващата се бездна или страх пред Бога, предизвикан от духовния размисъл за неизбежната участ на човека, е едно от най-дълбоките чувства и състояния на човешката личност, които я изправят пред въпросите за ограничеността и преходността на нейното тукашно битие и форма на съществуване.

В тази връзка се разкрива и проблематиката за страданието на човека, което според Бердяев винаги съдържа един диалектически момент на съзнанието за богооставеност. През този момент преминава духовно и психологически всеки човек, който чувства и осъзнава страданието единствено като свободна личност. От страданието е възможно човек да изпадне в отчаяние, ако загуби своята надежда, или да утвърди своята личност, когато чрез вярата и търпението превъзможва трудностите на страданието и така намира пътя към Бога (Бердяев, 1993).

Киркегор посочва пътя на свободата и достойнството на човека като конкретна личност чрез вярата, мъжеството, отговорността и надеждата. Сво-

бодата на личността, като проява на нейния творчески и богоподобен дух, е една от основните теми, които сближават екзистенциалната философия на Киркегор и християнския персонализъм на Бердяев. Свободата на самоопределението на човека като лично същество, отговорността за личния избор и борбата за откриване на висшия смисъл на своето съществуване са общи и централни теми за философията на двамата християнски мислители (Бердяев, 2002).

ЛИТЕРАТУРА

- Киркегор, С. (1991). *Избрани произведения*. Т. 1 и 2, София.
- Бердяев, Н. (2003). *Екзистенциална диалектика Божественного и человеческого*. Москва.
- Бердяев, Н. (1992). *За робството и свободата на човека*. София.
- Бердяев, Н. (1993). *Предназначението на човека*. София.
- Бердяев, Н. (1992). *Царството на Духа и царството на кесаря*. София.
- Шестов, Л. (1993). *Киркегор и екзистенциалната философия*. София.
- Долгушин, Д., Цыплаков, Д. (2011). *Религиозно-философская культура России*. Часть II, Новосибирск.
- Макгрейл, Й. (2003). *Сьорен Киркегор*. Във: *Великите мислители на Запада*. София.
- Станков, Д. (2008). *Сьорен Киркегор*. В: *Нов речник по морал и етика*. София.

REFERENCES

- Kirkegor, S. (1991). *Izbrani proizvedeniya*. T. 1 i 2, Sofiya.
- Berdyaev, N. (2003). *Ekzistentsialnaya dialektika Bozhestvennogo i chelovecheskogo*. Moskva.
- Berdyaev, N. (1992). *Za robstvoto i svobodata na choveka*. Sofiya.
- Berdyaev, N. (1993). *Prednaznachenieto na choveka*. Sofiya.
- Berdyaev, N. (1992). *Tsarstvoto na Duha i tsarstvoto na kesarya*. Sofiya.
- Shestov, L. (1993). *Kirkegor i ekzistentsialnata filosofiya*. Sofiya.
- Dolgushin, D., Tsayplakov, D. (2011). *Religiozno-filosofskaya kulytura Rossii*. Chasty II, Novosibirsk.
- Makgreyl, Y. (2003). *Syoren Kirkegor*. V: *Velikite misliteli na Zapada*. Sofiya.
- Stankov, D. (2008). *Syoren Kirkegor*. V: *Nov rechnik po moral i etika*. Sofiya.

**CHRISTIAN EXISTENTIALISM OF SØREN KIERKEGAARD
AND ITS REFLECTIONS
IN THE RUSSIAN RELIGIOUS PHILOSOPHY.
LEV SHESTOV AND NIKOLAI BERDYAEV**

Abstract. The article attempts to explore the religious motives in the existential philosophy of Søren Kierkegaard and his influence on the two of the world's leading representatives of Russian religious philosophy in the twentieth century – Lev Shestov and Nikolai Berdyaev.

✉ **Mr. Kostadin Nushev, Assoc. Prof.**
Faculty of Theology
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
19, Sveta Nedelya Sq.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: kostadin.nushev@theo.uni-sofia.bg